

رضاخان پهلوی و پروژه دولت - ملت سازی غربی ایران

۱۱ شهریور ۱۳۹۵ ساعت ۱۲:۳۸

پروژه ای که رضاخان بعد از اولین و آخرین سفر خارجی خود به ترکیه و کسب تجربیات آتاتورک در ساختن ترکیه نوین و مدرن، شدت و عمق بیشتری بخشید؛ در نهایت چیزی به غیر از تغییر هویت اسلامی، مذهبی و عرفی جامعه ایرانی به دنبال نداشت. در این مجال تلاش خواهیم نمود از ابعاد برنامه نوسازی رضاخانی در حوزه فرهنگی و نهادهای موثر در اجرایی نمودن این سیاست فرهنگی پهلوی اول رمزگشایی نماییم.

جوان و تاریخ - مقالات

به قدرت رسیدن رضاخان در نتیجه کودتای انگلیسی سوم اسفند ۱۲۹۹ و سرانجام تاجگذاری وی در اردیبهشت ۱۳۰۴ و شروع سلطنت ۵۳ ساله پهلویها بر ایران، دوران جدیدی از دولت به مفهوم وستفالیایی و مدرن آن را آغاز نمود؛ حکومتی که رضاخان به عنوان قوه محرکه دولت مدرن ایران پایه گذاری نمود، نمونه کامل یک حکومت مطلقه بود و در شرایطی به قدرت رسید که جامعه ایران در حال گذار از یک جامعه سنتی به جامعه مدرن قرار داشت و لذا بی ثباتی های سیاسی و اجتماعی دوران قاجاریه، تحولات ناشی از انقلاب مشروطیت و ناکامی کابینه های پس از استقرار مشروطیت در تثبیت نمودن شرایط اجتماعی و سیاسی آن زمان، حکومت مطلقه رضاخانی را بر آن داشت تا پروژه نوسازی ایران را در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی در دستور کار اصلی خود قرار دهد و به نوعی پروژه دولت - ملت سازی مدرن ایرانی را شروع نماید.^[۱] پروژه ای که رضاخان بعد از اولین و آخرین سفر خارجی خود به ترکیه و کسب تجربیات آتاتورک در ساختن ترکیه نوین و مدرن، شدت و حدت بیشتری بخشید؛ در نهایت چیزی به غیر از تغییر هویت اسلامی، مذهبی و عرفی جامعه ایرانی به دنبال نداشت. در نوشتار حاضر تلاش خواهیم نمود از ابعاد برنامه نوسازی رضاخانی در حوزه فرهنگی و نهادهای موثر در عملیاتی نمودن سیاست فرهنگی رضاخان رمزگشایی نماییم.

رضاخان و خلق هویت اجتماعی جدید در جامعه ایران

اگر یکی از کارویژه های اصلی دولت مدرن را هویت سازی در بین لایه های اجتماعی و طبقات مختلف جامعه تعریف نماییم، این نقش و کارویژه توسط نهادهایی که توسط همین دولت مدرن ایجاد شده اند؛ تحقق خواهد یافت. به عبارت دیگر پیدایش و خلق هویت اجتماعی نوین جامعه توسط نهادهای فرهنگی خود ساخته دولت مدرن انجام خواهد شد.^[۲] رضاخان بعد از تاجگذاری و آغاز

سلطنت پهلوی در سال ۱۳۰۴ شمسی، برنامه اصلاحات و نوسازی خود در حوزه فرهنگی و اجتماعی را بر سه محور ترویج ناسیونالیسم باستانگرا، تجدّدگرایی غربی و سیاست مذهب‌زدایی تعریف نمود. در محور اول یعنی ترویج ملی‌گرایی با تأکید بر باستانگرایی ایرانی، رضاخان مبادرت به تأسیس نهادهای جدیدی نمود که نقش و کارکرد اصلی آنها، ترویج نژاد‌آرایی و تأکید بر اصالت آن، برجسته‌سازی تاریخ پادشاهان ایران باستان و نمایش ابهت و عظمت سلسله‌های پادشاهان ایران باستان، تأسیس فرهنگستان زبان فارسی، بازسازی و تعمیر ابنیه و آثار باستانی، برگزاری جشن هزاره فردوسی و مهم‌تر از همه تأسیس سازمان فرهنگی «پرورش افکار» به عنوان بازوی اصلی عملیاتی نمودن برنامه‌های فرهنگی رضاخان بود. از نگاه رضاخان و مشاوران ایرانی و اربابان خارجی اش، ارزشهای اسلامی و عرفی حاکم بر جامعه ایرانی، مانع بسیار مهمی در مسیر اجرایی نمودن برنامه نوسازی فرهنگی رضاخان و خلق هویت جدید مردم ایران، محسوب می‌شد؛ از اینرو ایجاد، تقویت و توسعه نهادها و سازمان‌های فرهنگی، محفله‌ها و انجمن‌های روشنفکری، تأسیس مدارس جدید و متعاقب آن تحول و دگرگونی نظام آموزشی از جمله فعالیت‌هایی بود که در دوره پهلوی اول با اهتمام و جدیت بیشتری دنبال شد.^[۳] برنامه کشف حجاب نیز دقیقاً در راستای عینیت بخشیدن به همین راهبرد مطرح شد. در این راستا، با توجه به اهمیت حوزه فرهنگ، یکی از مصادیق مهم و بارز تأسیس نهادهای فرهنگی مدرن توسط رضاخان، تأسیس سازمان «پرورش افکار بود». تأسیس این سازمان به دلیل علاقه و شیفتگی خاص رضاخان به هیتلر به نوعی اقتباس کامل از نهادهای فرهنگی مشابه آلمان نازی و ایتالیای فاشیستی بود؛ که هدفش فراهم نمودن زمینه‌های لازم جهت تقویت پشتوانه ایدئولوژیک رژیم پهلوی بود. در واقع رضاخان در قالب برنامه‌های این سازمان سعی داشت پایه‌های مشروعیت و مقبولیت نظام خودکامه خود را تثبیت نماید.^[۴] در راستای تحقق اهداف این سازمان، رضاخان دستور داد منابع مالی چشمگیری از بودجه سایر وزارتخانه‌ها نظیر وزارت فرهنگ و آموزش و پرورش تأمین شود و سازمان پرورش افکار در سال ۱۳۰۷ شمسی با ریاست دکتر احمد متین‌دفتری تأسیس شد.^[۵] متولیان و مسئولان این سازمان برنامه‌هایی از قبیل برگزاری سخنرانیهای هفتگی در موضوعات مختلف سیاسی، تاریخی، اجتماعی، بهداشتی، ورزشی و فرهنگی همراه با دعوت از تحلیل‌گران و صاحب‌نظران مختلف را در محور سیاست‌های خود قرار داده بودند. مهمترین سیاست‌های این سازمان آموزش تجدد و مدرنیسم همراه با ترویج روحیه میهن‌پرستی، شاه‌دوستی و وفاداری به شاه و تبیین پیشرفت‌های اقتصادی و نظامی کشور در قالب راهبرد کلان برنامه نوسازی رضاخان، بود.^[۶] به عبارت دیگر، افکار عمومی می‌بایست نسبت به اصلاحات و سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی حکومت رضاشاه توجیه شوند و در نظر مردم مقبول واقع شوند. از دیگر برنامه‌های مهم این سازمان، ترویج باستانگرایی و آریاگرایی مطلوب سلطنت پهلوی بود. شعار اصلی اکثر مدعوین و حاضرین در همایشها و سخنرانیها، (شعار خدا-شاه-میهن) بود. هدف از طرح این شعار، این بود که پادشاه و سلطنت پهلوی را در نزد اذهان افکار عمومی را قابل پذیرش ساخته و با معرفی شاه به عنوان رکن رکین کشور ایران، مقام پادشاهی را ضامن حفظ امنیت و موجودیت کشور ایران مطرح نمایند.^[۷] انتشار کتبهای کلاسیک و عام‌المنفعه، ترویج سرودهای میهنی و حماسی، نمایش فیلمها و تئاترهای مختلف، برگزاری مسابقات سرود، شعرخوانی، موسیقی، راه‌اندازی شبکه رادیویی جهت پخش زنده سخنرانیها و همایشهای سازمان، نصب بلندگو در اماکن عمومی جهت پخش مستمر برنامه‌های این سازمان، اصلاحات کتب دبستان مطابق با اهداف خاندان سلطنتی، نظارت بر مطبوعات جهت انتشار مقالات و گزارشات مناسب جهت تقویت پایه‌های سلطنت، برگزاری دوره‌های آموزشی مختلف جهت توجیه علمی دبیران و معلمان مدارس و دبیرستانها و ... از دیگر برنامه‌های این سازمان به شمار می‌رفت.^[۸] به عنوان مثال حسین معتمدی که یکی از سخنرانان مدعو ثابت سازمان پرورش

افکار بود در نطقی به تاریخ ۲۲/۷/۱۳۱۸ شمسی می‌گوید: «شاه‌پرستی به منزله بزرگترین پایه‌ای ست که عظمت کشور بر آن قرار گرفته است. نیاکان ما بزرگترین فرضیه‌ای را که برای خود می‌دانستند، خدا پرستی، شاه دوستی و میهن پروری بوده است و همیشه ورد زبانشان جز (خدا-شاه-میهن) چیز دیگری نبوده است. بالاترین افتخار برای یک ایرانی این بوده است که حسن شاه‌پرستی و میهن‌پرستی بدو نسبت دهند؛ ما نیز که نوباوگان این آب و خاک و جگر گوشگان آن نیاکانیم؛ این حسن شریف را باید داشته باشیم. زبانمان جز به یاد شاه گشوده نشود و گوشمان جز به فرمان او نباشد.» [۹] در واقع ترویج و تقویت تمایلات افراطی و رادیکال شاه پرستی و سلطنت خواهی از محورهای اساسی اهداف این سازمان و برنامه های زیر مجموعه اش بود.

در کنار سازمان پرورش افکار وظیفه ترویج ملی گرایی افراطی هم بر عهده نهادهایی همچون دانشگاه تهران و وزارت آموزش و پرورش گذاشته شده بود. طبق اساس نامه سازمان پرورش افکار مقرر شده بود در شورای دانشگاه طرحی تهیه شود که مطابق آن هریک از دانشکده‌ها ملزم شوند تعلیمات لازم به اساتید دانشکده ها جهت پرورش افکار دانشجویان را در دستور کار اصلی خود قرار دهند. در واقع رضاخان طوری نظام آموزشی خود را طراحی نموده بود که این نظام به عنوان ابزاری برای ایجاد حس ملی گرایی افراطی توأم با اندیشه های تجدد خواهانه باشد و بتواند از طریق آن انسجام و یکپارچگی ملی را حول محور منافع سلطنت ، در بین نسل جوان ایجاد نماید. [۱۰]

در مجموع در خصوص ارزیابی برنامه های فرهنگی رضاخان باید گفت، رضاخان تلاش نمود ایجاد و خلق هویت اجتماعی جدید در بین لایه های مختلف اجتماعی را با منافع خاندان سلطنت پیوند بزند و هویتی در جامعه خلق شود که مدافع سلطنت و خاندان سلطنتی باشد و شیوه های اعمال قدرت سیاسی از جانب خاندان پهلوی را مشروع تلقی نماید. دولت مطلقه مدرن پهلوی، با تاسیس نهادهای فرهنگی همچون سازمان پرورش افکار، سرمایه گذاری ویژه ای بر روی طبقه نوجوان و جوان جامعه نمود؛ تا در آینده بتواند نسلی تربیت نماید که به آرمان شاه پرستی و ناسیونالیسم افراطی اعتقاد راسخ داشته باشد.

پی نوشتها:

[۱] محمد اکبری، «تبارشناسی هویت جدید ایرانی»، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴، ص ۲۲۳.

[۲] اکبری، پیشین، صص ۲۲۵-۲۲۶.

[۳] علی اکبر مسگر، «نهادهای هویت ساز در دوره پهلوی اول: نمونه (سازمان پرورش افکار)»، مجله پیام بهارستان، شماره ۳،

[۴] جهت کسب اطلاعات بیشتر ر. ک :

یرواند آبراهامیان، «ایران بین دو انقلاب»، ترجمه کاظم فیروزمند و دیگران، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۷.

[۵] حسین مکی، «تاریخ بیست ساله» ، جلد ششم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۰، صص ۷۰-۷۲

[۶] جان فوران، «مقاومت شکننده»، ترجمه احمد تدین، چاپ دوم، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۱.

[۷] مسگر، پیشین، ص ۵۳۷

[۸] «اساسنامه سازمان پرورش افکار»، مصوب هیئت وزیران ۱۲ دی ۱۳۱۷ ، سازمان اسناد ملی ایران شماره تنظیم ۱۰۸۰۱۱ و شماره پاکت ۳۲۵۵.

[۹] محمود دلفانی، « فرهنگ ستیزی در دوره رضا شاه(اسناد منتشر نشده سازمان پرورش افکار)»، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۵ ، ص ۳۷.

[۱۰] پیتر آوری، «تاریخ معاصر ایران»، جلد دوم، ترجمه محمد رفیعی مهر آبادی، تهران، موسسه انتشارات عطایی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۶-۱۲۸

آدرس مطلب :

<https://www.cafetariikh.com/news/۲۱۱۳۰/ایران-غریب-سازی-ملت-دولت-پروژه-پهلوی-رضاخان/>